

## The effect of waqf and vows on spiritual health (a case study of Imam Hossein's mourning)s

Zahra Abiar\*

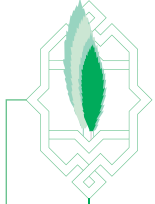
### Abstract

The tradition of waqf has long been based on Islamic teachings without any compulsion and according to the wishes of individuals to serve the people for the sake of God. With the expansion of Islamic culture and the emphasis and orders given by religious leaders on this matter, the culture of waqf has also expanded and has been noticed by many people from different classes of society. Today, along with waqf, offerings and its use in various occasions, it has found a lot of use in the society. The waqf and vow to Imam Hussain (AS) and its application in particular in mourning and holding the Roze ceremony is one of the most used motivations of waqifan and people who are active in this field. In addition, waqf and vows have effects on people's social, psychological and spiritual life. Paying attention to the spiritual health of people is an important and influential factor that can be considered a protective factor in improving health and preventing many diseases. In other words, spiritual health is a universal phenomenon with various degrees in which, according to the capacities of each person, it brings a person to the highest possible level of existential perfection in the direction of being close to the Almighty God, So that a human being can show internal and external behaviors towards the surrounding phenomena. Due to the importance of this issue, in this research, with the qualitative method of content analysis, and through interviews with people who have given waqf or vows in the context of mourning and holding Roze meetings for Imam Hussain (AS), the factors affecting their spiritual health were analyzed. In the dimension of existential health, the codes of "self-forgiveness" and "strengthening the image of positive thinking" in the dimension of communication with others, and the codes of "redefining one's being" and "finding meaning in living" build a relationship with oneself. In the dimension of religious health, which represents a person's relationship with a supernatural force, two codes were obtained: "continuous existential dependence" and "action-oriented need."

**Key words:** Waqf, Vow, Spiritual health, Mourning for Imam Hussain (AS).

---

\*. PhD in religious studies, researcher and university lecturer  
byar.z114@gmail.com



## تأثير الوقف والندور في السلامة المعنوية (دراسة حالة العزاء على الامام الحسين)

زهرا آبيار\*

### خلاصة

تم العمل بسنة الوقف منذ زمن بعيد على أساس التعاليم الإسلامية دون أي إكراه ووفقاً لرغبات الأفراد لخدمة الناس طلباً لرضى الله. مع توسع الثقافة الإسلامية و التأكيد و التوصيات الصادرة من كبار الدين في هذا الشأن، كل ذلك أيضاً أدى إلى اتساع ثقافة الوقف، و قد لاحظها كثير الناس من مختلف طبقات المجتمع. اليوم إلى جانب الأوقاف و الندور و استخدامها في المناسبات المختلفة فقد وجدت رواجاً كبيراً في المجتمع. إن الوقف و النذر للإمام الحسين عليه السلام و تطبيقه خاصة في العزاء و إقامة المجالس الحسينية من أكثر الدوافع التي يستخدمها الواقفون و الناشطون في هذا المجال. كما أن للوقف و النذور آثاراً على حياة الإنسان الاجتماعية و النفسية و الروحية. يعتبر الاهتمام بالصحة الروحية للإنسان عاملاً مهماً و مؤثراً و يمكن اعتباره عاملاً و قائماً في تحسين الصحة و الوقاية من العديد من الأمراض؛ و بعبارة أخرى، فإن الصحة الروحية هي ظاهرة عالمية ذات درجات مختلفة، يصل فيها الإنسان إلى أعلى مستوى ممكن من الكمال الوجودي في اتجاه التقرب إلى الله تعالى و حسب قدرات كل إنسان. حتى يتمكن الإنسان من إظهار السلوكيات الداخلية و الخارجية تجاه ما يجري حوله. نظراً لأهمية هذه القضية، فقد تم في هذا البحث تحليل العوامل المؤثرة على صحة الواقفين الروحية باستخدام الطريقة النوعية لتحليل المحتوى و من خلال المقابلات مع الأشخاص الذين وقفوا أو نذروا أو شاركوا في مراسم و عقد مجالس العزاء للإمام الحسين عليه السلام. في بُعد الصحة الذاتية، في مجال «مسامحة الذات» و «تعزيز حالة التفكير الإيجابي» في بُعد التواصل مع الآخرين، «إعادة تعريف الذات» و «إيجاد معنى للحياة» فإنها تجد علاقة للإنسان مع نفسه. وفي بُعد الصحة الدينية، الذي يمثل علاقة الإنسان بقوة خارقة للطبيعة، تم التوصل إلى امرين: «الاعتماد الوجودي المستمر» و «الحاجة العملية»..

**الكلمات المفتاحية:** الوقف، النذر، الصحة الروحية، عزاء الامام الحسين عليه السلام

\*دكتوراه في الدراسات الدينية، باحث وأستاذ جامعي.

abyar.z114@gmail.com

## تأثیر وقف و نذورات بر سلامت معنوی (مورد مطالعه عزاداری امام حسین علیه السلام)



زهرا آبیاری\*

### چکیده

سنت وقف، از دیرباز بر اساس تعالیم اسلامی بدون هیچ اجباری و بنا به خواست افراد برای خدمت به مردم جهت رضای الهی صورت می‌گرفته است. با گسترش فرهنگ اسلام و تأکیدات و سفارش‌هایی که بزرگان دین به این مهم داشته‌اند، فرهنگ وقف نیز گسترش یافته و مورد توجه بسیاری از افراد از طبقات مختلف جامعه بوده است. امروزه در کنار وقف، نذورات و استفاده از آن در مناسبت‌های مختلف، در سطح جامعه کاربرد زیادی پیدا کرده است. وقف و نذر بر امام حسین علیه السلام و کاربرد آن به صورت خاص در عزاداری و برپایی مراسم روضه‌خوانی یکی از انگیزه‌های پرکاربرد واقفان و افرادی است که در این زمینه فعالیت دارند. علاوه بر این، وقف و نذر دارای تأثیراتی در زندگی اجتماعی، روانی و معنوی افراد است. توجه به سلامت معنوی افراد عامل مهم و تأثیرگذاری است که می‌توان آن را عاملی حفاظت کننده در بالا بردن سلامت و جلوگیری از بسیاری بیماری‌ها به شمار آورد؛ به بیانی دیگر، سلامت معنوی پدیده‌ای جهانی است دارای درجات گوناگون که در آن با توجه به ظرفیت‌های هر فرد، انسان را به بالاترین سطح ممکن از کمال وجودی در راستای قرب به خدای متعال می‌رساند؛ به طوری که انسان می‌تواند با اختیار خود رفتارهای درونی و بیرونی نسبت به پدیده‌های اطراف از خود بروز دهد. نظر به اهمیت این مسئله، در این پژوهش با روش کیفی تحلیل مضمون و از طریق مصاحبه با افرادی که وقف یا نذر در زمینه عزاداری و برپایی مجالس روضه‌خوانی بر امام حسین علیه السلام داشته‌اند مؤلفه‌های مؤثر بر سلامت معنوی آنان واکاوی شد. در بعد سلامت وجودی کدهای «خود بخششی» و «تقویت انگاره مثبت اندیشی» بعد ارتباط با دیگران و کدهای «بازتعریف بودن خود» و «معنایابی زیستن» ارتباط با خود را بر ساخته می‌کند. در بعد سلامت مذهبی که نمایانگر ارتباط فرد با نیروی ماورایی است دو کد «وابستگی مداوم وجودی» و «نیاز آوری عمل محور» به دست آمد.

**واژگان کلیدی:** وقف، نذر، سلامت معنوی، عزاداری امام حسین علیه السلام.

\*. دکتري دين پژوهشي، پژوهشگر و مدرس دانشگاه.  
abyar.z114@gmail.com



## طرح مسئله

وقف و نذورات یکی از شایع‌ترین و ماندگارترین اعمال نیکی است که نه تنها در میان مسلمانان؛ بلکه در میان همه جوامع به صورت‌های مختلف و متناسب با سطح فرهنگ و اعتقادات مردم آن جوامع، مورد توجه بوده است. این سنت پسندیده امروزه نیز در میان افراد رونق داشته تا جایی که می‌توان گفت بحث وقف و نذورات با انگیزه‌های مختلفی به ثبت رسیده است. همه کسانی که در این راستا موقوفاتی از خود به‌جا گذاشته‌اند یا هر ساله در مناسبت‌های مختلفی برای انگیزه‌های مد نظر خود نذوراتی داشته‌اند، با انگیزه دینی آخرتی از باب مصداق «الباقیات الصالحات» بدان نگریده‌اند و به امید دستیابی به اجر و ثواب اخروی در این راه قدم برداشته‌اند. حال صرف نظر از انگیزه الهی که در میان همه نذورات و وقف‌ها می‌توان از آن سراغ گرفت، وقف و نذر آثار فردی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز برای جامعه به دنبال دارد. در کنار این آثار برای خود واقفان و نذر کنندگان نیز در عرصه فردی و سلامت روحی و روانی و آنچه بدان «سلامت معنوی» گفته می‌شد نیز مؤثر است.

سلامت (Health) مفهومی است که چیستی و چگونگی آن همیشه مورد توجه بشر بوده و معانی متعددی از آن ارائه شده است. تعریف صحت در کتاب قانون توسط ابوعلی سینا به صورت زیر ارائه شده است: سلامت عبارت است از اینکه هر یک از اعضا و جوارح انسانی کار مربوط به خود را درست انجام دهند (شرفکندی، ۱۳۸۹: ۹۸). در سال ۱۹۹۷ سازمان بهداشت جهانی با افزودن بعد جدیدی به ابعاد قبلی سلامت یعنی سلامت جسمی، روانی و سلامت اجتماعی، سلامت معنوی را نیز به عنوان یکی از ابعاد مهم سلامت پذیرفت. سلامت معنوی (Spiritual health) یک عامل مهم و تأثیرگذار است که می‌توان آن را یک فاکتور حفاظت کننده در بالا بردن سلامت و جلوگیری از بسیاری بیماری‌ها به شمار آورد. سلامت معنوی پدیده‌ای جهانی است دارای درجات گوناگون که در آن با توجه به ظرفیت‌های هر فرد، انسان را به بالاترین سطح ممکن از کمال وجودی در راستای قرب به خدای متعال می‌رساند به طوری که انسان می‌تواند با اختیار خود رفتارهای درونی و بیرونی نسبت به پدیده‌های اطراف از خود بروز دهد (مصباح، ۱۳۹۰: ۸۵).

اگرچه تعریف سازمان بهداشت جهانی سلامت به عنوان جامع‌ترین تعریف در دنیای امروز پذیرفته شده است؛ اما با توجه به دیدگاه اسلام می‌توان گفت این تعریف کامل نیست؛ بنابراین در یک تعریف جامع می‌توان گفت سلامت کیفیتی از زندگی است که در آن فرد از سلامت جسمی، روانی، عاطفی، اجتماعی و معنوی برخوردار است (مصباح، ۱۳۹۳: ۳۴).

به گفته سازمان بهداشت سلامتی تعریف شده از یک نوع حالت راحتی کامل جسمی، روانی، اجتماعی که فقط به نبودن بیماری یا ناتوانی فرد گفته نمی‌شود. امروزه به غیر از بعد جسمی، روانی و اجتماعی، بعد معنوی نیز در نظر گرفته می‌شود. تعریفی که سازمان بهداشت از سلامت داشته یک تعریف کامل و ایده آل است و در عمل نمی‌شود. بین سلامت و بیماری مرزی در نظر گرفته شود و باید سلامتی را یک امر چند بعدی دانست. (عزیزی، ۱۳۹۷: ۴۵) بعد از آن و در ادامه تفکر اندیشمندان بر بعد جدید تأثیرگذار بر انسان، یعنی بعد معنوی، موبگ کلمه «بهبیستی معنوی» را در سال ۱۹۷۱ مطرح کرد. عثمان و راسل (Osman Russel) در کلمه «بهبیستی معنوی» تغییری ایجاد کردند و کلمه‌ای با عنوان «سلامت معنوی» را به وجود آوردند.

نظر به اهمیت نقش سلامت معنوی در زندگی انسان در این پژوهش تلاش بر این است تا نقش وقف و نذورات که امری معنوی است؛ ولی دارای تأثیرات زیادی در زندگی فردی و اجتماعی انسان است، واکاوی شود. در زمینه سلامت معنوی آثاری در این زمینه نگارش شده است از جمله: «سلامت معنوی از دیدگان اسلام» مجتبی مصباح (۱۳۹۲)، محمود عباسی «درآمدی بر سلامت معنوی» (۱۳۹۴)، فریدون عزیزی (۱۳۹۳) «سلامت معنوی چیست، چرایی و چگونگی». اگرچه بررسی نسبت میان متغیر سلامت معنوی و برخی عوامل دیگر نیز مورد بررسی قرار گرفته است؛ ولی واکاوی وقف و نذر بر سلامت معنوی فاقد پیشینه است از این‌رو در این پژوهش این امر از طریق مصاحبه با افراد در دسترس واقف و کسانی که نذوراتی را هر ساله در مناسبت‌های عزاداری و شهادت امام حسین علیه السلام نثار می‌کنند، تلاش کرده است تا این مسئله بررسی شود.

## چارچوب نظری

سلامت معنوی امری است که از سوی اندیشمندان با نگاه‌ها و جستارهایی متفاوت بدان پرداخته شده است. روانشناسان از سلامت معنوی تحت عنوان سلامت روان یاد می‌کنند و معنویت را بخشی از آن می‌دانند. از سوی دیگر اندیشمندان با رویکرد دینی بدان نگریده و نیز با اصطلاحات و تعابیر خاص رشته خود به تعبیر آن پرداخته‌اند. کلمه «معنویت» مصدر جعلی وار «معنوی» ساخته شده است. کلمه معنوی نیز با افزودن باین نسبت به آن از واژه معنی که خود مصدر میمی بوده و مفاد آن مقصود و مراد است مشتق گردیده است؛ بنابراین معنون، منسوب به معنی و در مقابل لفظی است (ابن منظور، ۱۴۰۵، ذیل واژه معنویت). به نظر می‌رسد واژه معنویت ابتدا در زبان‌های اروپایی و در بستر مفهومی مسیحی به شکل spirituality به کاررفته باشد. این واژه، از کلمه لاتین spiritus به معنی



نفس از ریشه spirate یا شخص معنوی، کسی است که زندگی‌اش حجت امر یا نفوذ روح‌القدس یا خداست (وولف، ۱۳۸۶: ۳۸).

امروزه ضرورت وجود معنویت در انسان مانند ضرورت وجود دم و بازدم برای زنده‌بودن جسم است. معنویت برای همه انسان‌ها در تمامی جوامع و سرتاسر جهان قابل‌شناسایی است. معنویت از اصول حیات‌بخش هستی انسان است و برای بسیاری از مذاهب، فرهنگ‌ها و سنت‌ها در سراسر جهان پذیرفته شده است. از طرفی هنوز عقایدی وجود دارد که معنویت را از همان بدو تولد به شکل درونی و در حالی ساکن می‌داند و اینکه معنویت با کسب تجربه‌های زندگی، فرد را روبه‌جلو خواهد برد. معنویت راهی است برای تجربه و احساس متعالی انسان به نیروی فراتر از خود که هم راهنمای زندگی است و هم معنا بخش مرگ (امیدواری، ۱۳۸۷: ۱۷۵). معنویت فرایندی درونی، پویا و تکاملی است که تأثیر آن در شخص و در همه مراحل و حوزه‌های زندگی و حتی روش زندگی آشکار می‌شود. معنویت به تجربه درونی و هم اتصال به قدرت متعالی وهم واقعیتی برای افزایش هوشیاری و ارتباط با خود و دیگران و یک واقعیت بزرگ‌تر قلمداد می‌شود (صفایی راد و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۷۴-۲۸۰).

در اساسنامه سازمان جهانی نیز بهداشت در تعریف سلامت معنوی چنین آمده است، سلامت روان به عنوان حالتی از بهزیستی تعریف شده است که هر شخص به توانایی خویش آگاهی دارد می‌تواند با تنش‌های طبیعی زندگی مقابله کند، به صورت مولد و ثمربخش فعالیت کند و قادر است با اجتماع مشارکت و همکاری داشته باشد ((Onits WEB, Nor15, 2015, WHO).

از نگاه قرآن، متعالی شدن واقعی فرد با دستیابی به بالاترین مرحله سلامتی که در واقع همان سلامت معنوی است به دست می‌آید، در نتیجه، سلامتی بعد جسمی، روانی و اجتماعی افراد فقط مقدمه‌ای برای دستیابی به این مرحله است «مؤلفه بنیادی سلامت روان در نظام معرفتی اسلام، سازه ارزشی معنویت است و سلامت روان هر فرد تا حدود بسیار، به سلامت معنوی وی بستگی دارد» (شجاعی، ۱۳۸۹: ۳۹۸). کلمه سلامت معنوی و معنویت در قرآن و روایات وارد نشده است البته مفهوم و خصوصیات سلامت معنوی در چهارچوب تعبیر قرآنی «قلب سلیم» آمده است. به حکم تعرف الاشیاء باضدادها، معنای سلامت معنوی با پرداختن به اصطلاح بیماری یا آسیب معنوی نیز قابل استنباط است. همان طور که آسیبی منجر به خراب شدن سیستم بدن ما می‌شود به همان نسبت آسیب معنوی می‌تواند سیستم معنوی (Spiritual tissue) ما را خراب کند و نتیجه اینکه ارتباط ما با خدا، یا خودمان یا مردم آسیب می‌بیند و تخریب می‌شود. «آسیب معنوی» (Spiritual injury) عبارت است از پاسخی که افراد به اتفاقاتی که به وسیله خودشان ایجاد شده و یا اتفاقاتی که فرد نتوانسته آن را کنترل کند و ارتباط انسان را با خدا، خود و مردم تخریب می‌کند و انسان نسبت به زندگی‌اش احساس پوچی می‌کند (امیدواری، ۱۳۸۸: ۱۱).

از نتیجه بحث این‌طور استنباط می‌شود که قسمتی از سلامت مرتبط به روح و بعد تعالی هستی انسان دارد که حقیقت زندگی انسان در راستای اهداف آفرینش او معنی می‌گیرد. به بیان آسان‌تر سلامت معنوی تشکیل‌شده از اصلاح رابطه خود با خداوند، با دیگران و با طبیعت ماوراء آن در حوزه بینش یا باور قلبی - گرایش یا تمایلات عاطفی و کنش یا رفتار، به‌طوری‌که سلامت هر دوجهان و سعادت اخروی را برای انسان داشته باشد (اسد زندی، ۱۳۹۵: ۵۱).

تقویت سلامت معنوی، سازگاری با شرایط را افزایش می‌دهد. معنویت، نگرش فرد را نسبت به دنیای اطرافش بهبود می‌بخشد، موجب کاهش احساسات منفی و تنش‌ها می‌شود، حس استقلال و قدرت ایجاد می‌کند منجر به افزایش شادکامی (عبادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۳) بهبود کیفیت زندگی (شهبازی راد و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵) افزایش امید، رضایت‌مندی و نشاط درونی می‌شود و در نهایت، به سلامت و تعالی همه جانبه انسان و انسانیت کمک می‌کند (کرمی و رحمانی، ۱۳۹۹: ۹). سلامت معنوی دارای دو بعد سلامت وجودی و سلامت مذهبی است. با توجه به اهمیت سلامت معنوی در زندگی افراد، بایستی تدابیری به کاربرد تا بتوان عوامل دخیل در افزایش سلامت معنوی را شناسایی و اجرایی کرد.

## روش پژوهش

امروزه با رشد سریع پژوهش‌های کیفی در سال‌های اخیر، گامی مثبت در جهت درک عمیق‌تر از پدیده‌های اجتماعی و پویایی برداشته شده است. کسب نتایج مفیدتر در پژوهش‌های کیفی با استفاده از ابزارهای تحلیلی، ثبت نظام‌مند و تبیین روش‌های تحلیلی امری امکان‌پذیر است. یکی از شیوه‌های تحلیل داده‌های کیفی که دارای اهمیت بالایی است، تحلیل مضمون (Thematic Analysis) است. تحلیل مضمون، هرچند خود یک روش مستقل تحلیلی است؛ اما می‌تواند در سایر روش‌های تحلیل کیفی چون تحلیل روایت، تحلیل نشانه‌شناختی، نظریه زمینه‌ای و... نیز مورداستفاده قرار گیرد (محمد پور، ۱۳۹۲: ۶۶). این روش به محقق اجازه می‌دهد که تم‌ها یا مضامین آشکار و پنهان متن را جستجو کرده، سپس آن را تفسیر کند.

## گام اول: گردآوری اطلاعات و تقطیع متن به واحدهای معنادار

روش گردآوری اطلاعات بدین‌صورت بود از طریق مصاحبه با افراد در دسترس که در زمینه عزاداری و برپایی مراسم برای امام حسین علیه السلام وقف یا نذوراتی داشتند گردآوری شد. اگرچه افرادی که واقف کمتر مایل به مصاحبه و دادن اطلاعات بودند یا اینکه به علت مسن بودن به دست آوردن داده متناسب با هدف پژوهش به‌سختی امکان‌پذیر بود؛ از این‌رو



تلاش شد افرادی انتخاب شوند که بیشترین داده را در اختیار محقق قرار دهند. داده‌ها در این مرحله متناسب با چارچوب نظری استخراج و سپس دسته‌بندی شد. از آنجاکه در تجزیه و تحلیل داده‌ها، در تحلیل مضمون سه مرحله کلان: تجزیه و توصیف متن، تشریح و تفسیر متن، ادغام و یکپارچه کردن مجدد (خنیفر، ۱۳۹۵، ج ۱: ۵۹) وجود دارد؛ از این‌رو تلاش شد با همین روش، کار تحلیل داده‌ها صورت گیرد. در این مرحله، بازخوانی مکرر داده‌ها متن به صورت فعال؛ یعنی جست‌وجو معانی و الگوها صورت گرفت. قبل از شروع به کار کدگذاری، یادداشت‌هایی که جرقه‌های ذهنی محسوب می‌شوند، در کنار متن‌های مرتبط نوشته شد. در کدگذاری اولیه، عبارات، بند و جملاتی که معنادار بودند (ایمان، ۱۳۹۴: ۸۰) انتخاب شدند که نمونه آن در جدول شماره ۱ آمده است:

| ردیف | واحدهای معنادار   | مضامین پایه   |
|------|---|---|
|      | از وقتی که خدا این توان رو بهم داد که بتونم وقف کنم احساس می‌کنم باید بیشتر مراقب باشم تا گناه نکنم   | مراقبت از خود معنوی                                       |
|      | من که خودم فکر نمی‌کنم کار خاصی انجام میدم این لطف خداست که بتونم برای امام حسین <small>علیه السلام</small> قدمی بردارم   | لطف الهی در کار برای امام حسین <small>علیه السلام</small> |
|      | اون موقع هایی که می ریم مجلس روضه و داریم اونجا کار می‌کنیم مثلاً داریم اون شب غذا تقسیم می‌کنیم همش اینار امام حسین رو که به یاد می آرم از خودم خجالت می‌کشم که ما چقدر حقیر هستیم در مقابل اون همه فداکاری.             | تقویت حس از خودگذشتگی                                     |
|      | دلم می‌خواست خدا این فرصت رو بهم بده که تمام وجودمو در این راه خرج کنم هم برای امام حسین هم برای دوستان امام حسین <small>علیه السلام</small>  | فداکردن خود در راه امام حسین <small>علیه السلام</small>   |
|      | حس خوبی دارم شور و هیجانی که کار برای امام حسین <small>علیه السلام</small> تو وجود آدم ایجاد می‌کنه خیلی زیاده نمیدونم شما هم تجربه کردید یا نه اون لحظات حس می‌کنی نسبت به همه هستی لطافت تو وجودت ایجاد شده             | حس لطافت نسبت به هستی                                     |
|      | هیچ وقت نشده من فک کنم زندگیم بی ارزش هست چون امام حسین <small>علیه السلام</small> هست و من دارم براش نوکری می‌کنم  | حس ارزشمندی زندگی   |
|      | در کنار روضه و نذورات برای امام حسین <small>علیه السلام</small> خیلی کارای دیگه هم میشه انجام داد رفع و جفت و جور مشکلات مردم جدای از روضه آقا امام حسین <small>علیه السلام</small> نیست حداقل من اینجوری بهش نگاه می‌کنم | حل مشکلات مردم  |
|      | به نظرم هدف اصلی ما از زندگی تو این دنیا همینه که ما در راه خدا هر کمکی بتونیم برای دیگران داشته باشیم همینه هدف خلقت   | کمک به دیگران، هدف خلقت                                   |
|      | اینکه آدم از داشته‌های که خود خداوند بهش عنایت کرده در راه خداوند خرج کنه کاری خاصی نبوده این آزمایش هست که خدا میخاد ببینه ما در قبال بقیه چجوری رفتار می‌کنیم ما هممون در قبال بقیه مسئول هستیم                         | احساس مسئولیت نسبت به دیگران                              |
|      | من عادت ندارم نسبت به بقیه حس بدی داشته باشم ولی از وقتی که در این راه قدم بر می‌دارم بیشتر مراقبم  | حس مثبت به دیگران   |

## گام دوم: تحویل مضامین پایه به مضامین سازمان دهنده و فراگیر

در دومین گام بعد از انتخاب واحدهای معنادار، برچسب زنی به جملات و پاراگراف‌هایی معنادار انجام شد. در این مرحله پس از دست‌یافته به مضامین پایه، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر با توجه به مضامین پایه، در سطح انتزاعی به دست آمد. در این مرحله از تحلیل مضمون سعی شد با سازماندهی مجدد مضامین اولیه یا همان مضامین پایه‌ای در یک جدول، مضامین سازمان دهنده در سطح دیگری از انتزاع استخراج شود. این سطح از مضامین، ما را به سوی مضامین سطح بالاتر در نردبان انتزاع هدایت می‌کند که بدان مضامین فراگیر گفته می‌شود. هدف محققان در این مرحله این است از مجموعه به‌دست‌آمده، مفاهیم مرتبط شناسایی‌شده تا تفسیری بنیادین در راستای مفاهیم فراگیر حاصل شود. این مرحله از دست‌یابی به کدهای سازمان دهنده و فراگیر، آمده است.

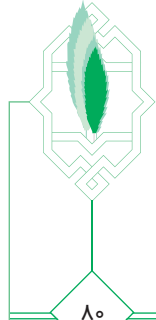
## گام سوم: ترسیم شبکه مضامین

در گام سوم نوبت به ترسیم شبکه اصلی مضامین است. پس از رفت‌وبرگشت بین مضامین و تحلیل آن‌ها به شش مضمون فراگیر می‌رسیم که به نظر می‌رسد از وجه جامعیت معنایی مناسبی جهت تبیین سلامت معنوی برخوردار است.

## تحلیل داده‌ها

از میان مضامین پایه، فراگیر و سازمانده، تعداد ۶ مضمون فراگیر به دست آمد که هر کدام از این مضامین، خود از مضامین پایه و سازمان دهنده چندگانه بر ساخته شده است که در جدول زیر نشان داده می‌شود:

| ردیف | مضامین پایه   | مضامین سازمان دهنده   | مضامین فراگیر       |
|------|---|---|---------------------|
|      | حضور دائمی خدا در زندگی، ناچیز دیدن خود در برابر امام حسین، اعتقاد به مراقبت خداوند از انسان، توجه به مقام الهی در برابر کار خود                | حس حقیر پنداری خود، احساس ناچیزی، توجه به عظمت الهی                     | وابستگی مداوم وجودی |
|      | کار برای خدا، اخلاص داشتن، کم دیدن کار خود، محتاج بودن به خدا، تقوا داشتن در کار خود  | عمل مبتنی بر کم دیدن خود، حس عمیق نیازمندی به خدا                       | نیاز آوری عمل محور  |
|      | تحمل دیگران، صبور بودن در برابر مشکلات، نداشتن حس تنهایی، پرهیز از احساس بد، توجه به مرگ خود، تفکر به آمدن و رفتن در این دنیا، س رضایت از زندگی | حس بودن یا خدا، زیبا شدن زندگی، پر رنگ شدن هدف‌ها، احساس قدرت بر مشکلات | معنایابی زیستن      |



|                          |  |   |
|--------------------------|--|---|
| باز تعریف خود            | مراقبه بیشتر، حس شکرگذاری، تقویت خود واقعی،  | توجه به رفتار خود، تلاش برای خودسازی، تلاش برای رفع عیوب خود، روحیه شکرگذاری، تشکر از خالق.   |
| خود بخششی                | ایثارگری، نیکی به دیگران، انفاق مدام، مسئولیت‌پذیری نسبت به دیگران، حسن خلق                            | کمک به افراد نیازمند، مقدم داشتن دیگران بر خود، راه‌اندازی خیریه، تلاش برای رفع نیازهای دیگران، مسئول بودن نسبت به همه، تأکید بر اخلاق خوب، خوش برخوردی با دیگران، کمک به دیگران به هر بهانه. |
| تقویت انگاره مثبت اندیشی | نداشتن سوء ظن به دیگران، حس دوست داشتن دیگران، ترحم و دلسوزی نسبت به دردمندان، احساس خوب در همه لحظات، | نگاه خوب به دیگران، جلوگیری از بدبینی، داشتن نگاه مثبت به افراد، دوست داشتن همه، تأکید بر انسان‌دوستی   |

### ۱. «وابستگی مداوم وجودی»

مضمون فراگیر فوق بیانگر سطحی از ارتباط با خداوند است که چه در عرصه بینش و چه کنش و چه گرایش وقف و نذورات در سخنان این افراد بیانگر احساس وابستگی مداوم وجودی آنان به خداوند است. یکی از این افراد می‌گوید: «ما که به خاطر خدا این کار رو انجام دادیم فقط به خاطر خدا، ما که عددی نیستیم در برابر عظمتش»، همچنین این سخن که «موقعی که داشتیم نذورات رو جمع می‌کردیم واقعاً با تمام وجود خدا رو تو این لحظات حس می‌کردیم. حسم این بود که من یه ذره‌ای در برابر تمام هستی هستم». «احساس ناچیزی» یکی از مهم‌ترین کدهایی بود که در سخنان این افراد وجود داشت و این امر را ناشی از بزرگی مقام امام حسین علیه السلام می‌دانستند که خود را در برابر خداوند فدا کرد: «وقتی امام حسین علیه السلام در برابر خدا از همه چیزش گذشت و جان عزیزش را فدا کرد ما در مقابل خداوند دیگه چه هستیم».

بنابراین سخن از سلامت معنوی بدون چنین توجه به وابستگی وجودی به مبدأ الهی، سلامت معنوی را از جایگاه واقعیش که هدفش قرب الهی است، خارج و منحرف نموده و یک مفهومی دنیایی و برداشتی ظاهری در رسیدن به آرامشی موقت و زودگذر خلاصه می‌کند. وقتی سلامت معنوی ریشه در خدا با وجودی لایتناهی و صفاتی کمالی داشت، معنویتی جامع و ژرف خواهد شد، چنانچه در این عبارت دیده می‌شود: «باور بفرمایید ما هر چه داریم از لطف الهی است که اصلاً اجازه داده نفس بکشیم و لایق باشیم در این مسیر قدمی برداریم».

## ۲. «نیاز آوری عمل محور»

از آنجاکه عمده شاخصه رفتاری در سلامت معنوی به همین جنبه از پذیرش و عمل به توحید است که باید دستورات و معارف حقه الهیه در رفتار تجلی یابد و در ارتباطات چهارگانه از جمله ارتباط با خداوند تجلی یابد، تحلیل سخنان واقفان و فعالان عرصه نذورات و خادمی امام حسین علیه السلام نشان داد که این حس تعلق و وابستگی وجودی که هر لحظه در زندگی وجود دارد، موجب می‌شود تا در عمل نیز بر اساس آن گام بردارند. منظور از «نیاز آوری عمل محور» این است که در هر عملی که انسان انجام می‌دهد خود را در پیشگاه خداوند حاضر می‌بیند و آن را به نیت قرب و توجه الهی انجام می‌دهد. چنانچه یکی از خادمان امام حسین علیه السلام می‌گوید: «شب‌هایی که غذا توزیع می‌کردیم در محله‌های فقیرنشین، منم فکر می‌کردم فقیرترین موجود به درگاه خدا هستم که نیازمند همین نوع توجه هستم برای همین هر کاری که تو این راه می‌کنیم خدا رو در نظر میارم» یا این توصیف که «وقتی تصمیم گرفتم خونه‌ای که داشتم رو وقف کنم حس نمی‌کردم که من مالی دارم یا آدمی هستم که وضع مالی خوبی دارم و دارم از زیادی مالم در راه خدا می‌دهم بلکه حس می‌کردم نیازمندترینم و دارم از آنچه خدا بهم لطف کرده در راه خودش انفاق می‌کنم و باید همیشه اینطوری باشم».

در سلامت معنوی دارا بودن چنین بینشی در ارتباط با حضور اراده و تدبیر خداوند در همه کارهای جهان و هستی، نقش به سزایی در جریان شکل‌گیری یکی از مهم‌ترین شاخص‌ها دارد. آگاهی انسان و به دنبالش ایمان به فعال بودن علم و اراده، قدرت، حیات و... خداوند، به انسان در همه امور فردی و اجتماعی‌اش امنیت و آرامش، شوق، رضایت، تحمل و استقامت می‌دهد، چون قدرت خدا را در یاری مومنان دیده است و علم خدا را به احوال انسان می‌داند و به وعده‌های خدا اطمینان دارد. این مؤلفه در سخنان مشارکت‌کنندگان در مصاحبه این‌گونه توصیف شده است: «اینکه وقتی در راه امام حسین علیه السلام داری به دوستدارانش خدمت می‌کنی لحظه لحظه خدا رو داری می‌بینی که تو رو لایق خدمت به عاشقانش دیده». همچنین این نگاه هم در برخی از جملات آنانی که نذوراتی را هر ساله در راه امام حسین علیه السلام هدیه می‌کنند بیان شده است: «همیشه تو این راه به این مسئله اعتقاد دارم که وقتی نذری برای امام حسین دارم انجام می‌دهم یعنی عنایت ویژه او شامل من شده و من هم باید اون ویژگی‌ها رو تو خودم نشون بدم مثل امام حسین علیه السلام».

باید توجه داشت که ریشه معنا و معنویت در معناگرایی مذهبی شناخت خدا و صفات اوست تا شناختی کامل نه مبهم صورت پذیرد تا معنویت درست حاصل شده و استمرار



یابد. توحیدی ناقص، معنویت کامل و سالم نمی‌سازد. شناخت خدا و افعال او در همه ابعادش، ریشه معنویت سالم است و می‌تواند انسان را به سلامت معنوی برساند.

### ۳. «باز تعریف خود»

از حوزه‌های مهم و اساسی شناخت و بینش انسان نسبت به خود در راستای بررسی شاخص‌های سلامت معنوی، حوزه اخلاق نه تنها در قلمرو و صفات و ملکات نفسانی بلکه در همه ساحت‌های سه گانه وجودی انسان که در به وجود آوردن حیات طیبه انسانی نقش سازندهای ایفاء می‌نمایند و علم اخلاق متکفل معرفی صفات نفسانی خوب و بد و رفتارهای اختیاری متناسب با آن و شیوه تحصیل و انجام یا دوری از آن است تا از این مسیر انسان را به کمال و سعادت حقیقی خود برساند به گونه‌ای که در حوزه رفتار جلوه‌گاه صفات و اسماء الهی شود (رشاد، ۱۳۸۰، ج ۴: ۱۰۱) با این نگاه کدهای «مراقبه بیشتر، حس شکرگذاری، تقویت خود واقعی» از مهم‌ترین کدهایی بود که در سخنان شرکت‌کنندگان در مصاحبه بیان شده بود و کد «بازتعریف خود» را بر ساخت می‌نماید؛ یعنی افراد با انفاق و نذر تلاش می‌کردند در شرایط مختلف خود را به الگویی که در راه اهداف آن فعالیت دارند نزدیک کنند و این امر موجب نوعی مراقبت بیشتر از خود باشد: «خب طبیعیه شاید اینکه وقتی ادعا می‌کنیم در راه امام حسین علیه السلام داریم کار می‌کنیم اخلاص داشته باشیم برای ریا نباشه برای خودنمایی نباشه» یا این بیان که «با نذر حالا چه کمک غذایی و اطعام باشه که در مناسبت‌ها می‌شه یا پولی باشه که به نیازمندان داده می‌شه با هدف و نیت امام حسین علیه السلام، سعی می‌کنم اگه اخلاق یا صفت بدی دارم رو خودم کار کنم». همچنین این توصیف که «اون زمانی که تصمیم به نذر گرفتم برای مشکلی که داشتم و اومدم برای امام حسین علیه السلام نذر کردم حالا که مدت‌ها می‌گذره نسبت به هر زمان دیگه‌ای شاکرتر هستم» یا «هر روز و هر لحظه حس اینکه به من خدا لطف کرده تو این مسیر پیام باعث میشه خدا رو شکر کنم و ممنون خدا هستم».

این نوع نگاه نوعی «تقویت حس خود واقعی» را در انسان ایجاد می‌کند و افراد بیان می‌کردند که با دقت در رفتار و اخلاق خود و مراقبت احساس می‌کنند به شناخت بهتری نسبت به خود پیدا می‌کنند و باعث می‌شود به سلامت معنوی که در ارتباط با خود بوده و شناخت انسان را به خود بیشتر می‌کند، نزدیک می‌شوند.

#### ۴. «معنایابی زیستن»

سلامت معنوی یعنی معناداری زندگی بر اساس اهدافی که برای آفرینش انسان و جهان تعیین شده است. پس طرحی الهی در معنای زندگی وجود دارد، چنانچه بر اساس این طرح الهی گام برداشته شود سلامت معنوی محقق می‌شود والا یا ناقص یا به هیچ وجه فرد به سلامت معنوی نمی‌رسد. از این رو کد «معنایابی زیستن» مضمون فراگیر یاست که از تلفیق مضامین سازمان دهنده «حس بودن با خدا، زیبا شدن زندگی، پر رنگ شدن هدفها، احساس قدرت بر مشکلات» به دست آمده است. به عنوان نمونه این توصیف که «زمانی که تو ایام شهادت امام حسین علیه السلام از چیزهایی که خودت دوست داری انفاق می‌کنی یا یکی میاد و نذر میکنه مثلاً حلقه ازدواجش رو می‌بخشه حس می‌کنی زندگیت یه جور دیگه شده» یا این عبارت «من یادم هست یک هدیه‌ای رو شب‌های قدر در راه خدا نذر کردم که از کسی یادگاری داشتم که خیلی دوستش داشتم تصمیم گرفتم اونو ببخشم اون لحظه اون نگاه به دنیا و مادیاتش برام رنگ باخت توجهم به خدا یه جور دیگه شده بود».

نگاه الهی این افراد به عملکرد خود اعم از وقف در راه امام حسین علیه السلام یا نذر منجر به تغییر زندگی به سمت معنایابی شده است اگرچه این بدان معنی نیست که زندگی این افراد فاقد جهت معناداری بوده است؛ ولی زیست آنان به گونه‌ای خاص معنادار شده است. در چنین شرایطی است که تحمل سختی‌ها مشکلات راحت‌تر صورت می‌گیرد و این در این توصیف آمده است که «کار برای خدا و بخشش در راه امام حسین علیه السلام آدم رو قوی می‌کنه یعنی نه اینکه مشکلات نباشه هست ولی وقتی مصائب امام حسین رو می‌بینی تحمل سختی‌ها برات راحت‌تر هست».

بنابراین سلامت معنوی وضعیتی است هدفمند و معنادار از حیات انسانی که حاصل ایمان و اعتقاد و ارتباط فرد با قدرت و کمال لایتناهی الهی و زندگی ابدی پس از مرگ است. سلامت معنوی منجر به ایجاد نشاط، امید، رضایت‌مندی، اطمینان قلبی، آرامش و داشتن قلب سلیم در فرد و رستگاری در دنیا و آخرت شده و ارتباط پویای مبتنی بر مکارم اخلاق، عشق و محبت با خود، دیگران و جهان پیرامون ایجاد می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۹۳: ۸۶).

#### ۵. «خود بخششی»

مضمون فراگیر فوق بر ساخته شده از مضامین «ایثارگری، نیکی به دیگران، انفاق مدام، مسئولیت‌پذیری نسبت به دیگران، حسن خلق» است. مصاحبه‌شوندگان بیان می‌کردند که «دلم می‌خاد همیشه داشتم تا در راه خدا و اهل بیت علیهم السلام به خصوص برای عزاداری



امام حسین علیه السلام هر چه داشتیم می‌دادم» همچنین این توصیف «و قتیابی که نذر می‌کنیم و روزه می‌گیریم تو همین روزه‌ها کارای خیر دیگه هم انجام میشه مثلاً جهیزیه جور می‌کنیم یا برای نیازمندان مواد غذایی جمع می‌کنیم یعنی فقط روزه امام حسین علیه السلام نیست از قبل امام حسین علیه السلام کارای خیر زیادی میشه انجام داد». توجه به انفاق چه در قالب وقف باشد چه صدقات و نذوراتی باشد که با هدف برپایی مراسم برای شهادت امام حسین علیه السلام، حس مسئولیت‌پذیری در برابر سایرین را تقویت می‌کند این امر در این سخن دیده می‌شود: «اگه دقت کنیم امام حسین علیه السلام برای چی رفت شهید شد برای اینکه خودشو در مقابل سعادت بقیه مسئول می‌دونست پس ما هم باید حسینی زندگی کنیم نباید فقط شعار بدیم و یه گریه بر امام حسین باشه».

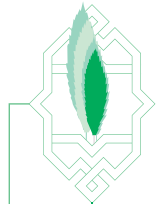
## ۶. «تقویت انگاره مثبت اندیشی»

این مضمون نیز برگرفته از مضامین سازمان دهنده «نداشتن سوء ظن به دیگران، حس دوست داشتن دیگران، ترحم و دلسوزی نسبت به دردمندان، احساس خوب در همه لحظات» است. بدین معنی که بذل مال در راه اهداف متعالی موجب می‌شود عطوفت قلب ایجاد شود و منفی‌گرایی از بین برود و این امر موجب سلامت معنوی است. این مضمون زمانی که محقق جهت مصاحبه با افراد واقف ارتباط برقرار کرد این مضمون نمود یافت بدین صورت که «حس دوست داشتن دیگران» از بیان آنان دریافت می‌شد. یکی از مصاحبه‌کنندگان بیان می‌کرد «شور و احساسی که کار برای خدا تو آدم ایجاد می‌کنه اصلاً اجازه نمیده به کسی بدبین باشم یا فکر بد در مورد کسی داشته باشم وقتی امام حسین این‌قدر نسبت به سرنوشت ما دلسوز بودند ما هم کمترین کار آینه که برا دوستان امام حسین همین طور باشیم» همچنین این توصیف «دهه محرم واقعاً من بهترین حس‌ها و لحظات رو تجربه می‌کنم». این نوع نگاه منجر به تقویت انگاره مثبت اندیشی در افراد می‌شود که نقش مهمی در سلامت معنوی افراد دارد.

## نتیجه‌گیری

وقف صدقه جاریه‌ای است که از انسان به‌جای می‌ماند و پس از حیات وی در این دنیا، آثار متعددی نصیب واقف می‌شود. در کنار وقف، بخشش اموال در قالب نذورات به انگیزه بهره‌برداری در برپایی مراسم عزاداری امام حسین(ع) از سوی عاشقان آن حضرت، ضمن به داشتن کارکردهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی می‌تواند در بعد فردی و از زاویه سلامت روحی و معنوی نیز برکاتی را در پی داشته باشد. اگرچه سلامت معنوی با این عنوان در متون دینی دیده نمی‌شود؛ ولی سلامت روحی و روانی می‌تواند معادل آن دانست. سلامت معنوی در دو بعد وجودی و مذهبی مورد توجه است و ارتباط انسان با خود، ارتباط انسان با خداوند ارتباط انسان با دیگران و محیط پیرامون را در ابعاد بینشی، منشی و گرایش را مد نظر دارد. در این پژوهش تلاش شد تا به واکاوی سهم وقف و نذر بر سلامت معنوی آن دسته از افرادی پرداخته شود که در ارتباط با مراسم عزاداری امام حسین سهمی در وقف یا نذر داشته‌اند. حاصل این پژوهش دستیابی به شش مضمون فراگیر «خود بخششی» و «تقویت انگاره مثبت اندیشی» در بعد ارتباط با دیگران و کدهای «بازتعریف بودن خود» و «معنایابی زیستن» ارتباط با خود را در سلامت وجودی بود. در بعد سلامت مذهبی که نمایانگر ارتباط فرد با نیروی ماورایی است دو کد «وابستگی مداوم وجودی» و «نیاز آوری عمل محور» به دست آمد.

همچنین به دست آمد که بینش، گرایش و کنش دینی افرادی که جهان‌بینی الهی دارند و با انگیزه الهی کنش‌های خیرخواهانه و مبتنی بر بینش دینی دارند بر سلامت روحی و معنوی افراد تأثیر گذاشته، از طریق بازتعریف خود و تقویت انگاره مثبت اندیشی، عوامل منفی و کنش‌ها و احساسات منفی را از آن‌ها دور ساخته ارتباط افراد را به خود، خداوند و دیگران بهبود بخشیده، قادر است بهزیستی و معنایابی زیستی آنان را در بعد سلامت وجودی تقویت کند. در بعد مذهبی و ارتباط با خداوند نیز با این بینش که انسان در یک پیوستار هر لحظه خود را نیازمند به خداوند می‌داند و خود را در مقابل ذات احدیت ناچیز می‌پندارد، همه کنش‌های خود را با همین بینش انجام می‌دهد که در نهایت می‌توان گفت داشتن چنین بینشی باعث شناخت خود و ایجاد روابط میان خود و دیگران و سرانجام بهزیستی روانی و سلامت معنوی را به دنبال دارد.



## کتاب‌نامه

- اسدی زندی، مینو (۱۳۹۵). *خود مراقبتی معنوی*، چاپ اول، تهران: انتشارات رسانه تخصصی.
- امیدواری، سپیده (۱۳۷۸). «سلامت معنوی مفاهیم و چالش‌ها»، *فلسفه نامه تخصصی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم*، سال اول، شماره ۱، صص ۵-۱۸.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۹۴). *فلسفه روش تحقیق در علوم انسانی*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آذربایجانی، مسعوده شجاعی، محمدصادق (۱۳۹۴). *روانشناسی در نهج‌البلاغه*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- رشاد، علی اکبر (۱۳۸۰). *دانشنامه امام علی علیه السلام*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- شجاعی، محمدصادق (۱۳۹۸). *نظریه‌های انسان سالم با نگرش به منابع اسلامی*، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- شهبازی راد، افسانه، مؤمنی، خدامراد، میردریگوند، فضل الله (۱۳۹۴). «نقش سلامت معنوی در تبیین کیفیت زندگی دانشجویان دانشگاه رازی کرمانشاه در سال تحصیلی ۱۳۹۴-۱۳۹۳»، *اسلام و سلامت*، دوره دوم، ش ۱، ص ۴۵-۵۰.
- صفایی راد، ایرج و دیگران (۱۳۸۹). «رابطه بهزیستی معنوی یا سلامت روان دانشجویان»، *مجله دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشت درمانی سبزوار*، دوره ۱۷، شماره ۴، ص ۲۷۴-۲۷۸.
- عبادی، بی‌بی نجمه، حسینی، محمد علی و دیگران (۱۳۹۵). «رابطه سلامت معنوی با شادکامی در دانشجویان پرستاری»، *آموزش پرستاری*، دوره ۵، ص ۹-۲۸.
- عزیزی، فریدون (۱۳۹۴). *سلامت معنوی چیستی و چرایی و چگونگی*، چاپ اول، تهران: انتشارات حقوقی.
- کرمی، محمد، رحمانی، عبدالحمید (۱۳۹۹). «عوامل و موانع سلامت معنوی از منظر علامه جوادی آملی»، *اخلاق وحیانی*، سال ۸، ش ۲، ص ۵-۳۶.
- محمد پور، احمد (۱۳۹۲). *روش تحقیق کیفی صد روش*، ۱، تهران: انتشارات جامعه شناسان.
- مصباح، مجتبی (۱۳۹۳). *سلامت معنوی از دیدگاه اسلام* (مفاهیم، شاخص‌ها، مبانی)، چاپ دوم، تهران: انتشارات حقوقی.
- ولف، دیوید (۱۳۸۷). *روانشناسی و دین*، ترجمه محمد دهقانی، تهران: انتشارات رشد.

## انگلیسی

- Elkim, DN, Hedstomly, (1998) *Toward a humanistic Psychology*, 28, p5-19.
- Nelson, James, M (2009) *Psychology, Religion, and Spirituality* 2009th Edition: New York.
- Soeknkl, (1989), *perspectives on research in the spiritual of nursing care, spiritual dimen sions of nursing practice: Sanders*, p78-354.